

UDK 821.163.4(091)(497.16)

UDK 821.163.4.09Kilibarda N.

Stručni rad

Krsto PIŽURICA (Podgorica)

UDIO NOVAKA KILIBARDE U KONCIPIRANJU *ISTORIJE CRNOGORSKE KNJIŽEVNOSTI*

U ovome prilogu dat je osvrt na prvu knjigu *Istorije crnogorske književnosti*, naslovljenu *Usmena književnost*, čiji je autor ugledni univerzitetski profesor Novak Kilibarda. Autor priloga osvjetljava Kilibardin metodološki pristup te primjećuje kako je materija koju Kilibarda tretira širokog raspona. Kilibarda je obuhvatio vrijeme od prethrišćanskih dana doslovno do savremenosti i prostor od prapostojbine današnje Crne Gore do njezinih sadašnjih granica. Ogroman duhovno-prostorni raspon predmetne materije mogao je uzrokovati nesnalaženje i proizvoljnost, ali naučno-istraživački kompas autora te monografije sigurno je doveo brod u luku spasenja, đe čeka korisnike. U materiji o kojoj govorimo nema zastranjivanja i lutanja, sve je zasnovano na dijalektičkoj povezanosti, često i na pozivima na autoritete od posla koji se obavlja.

Ključne riječi: *Novak Kilibarda, crnogorska književnost, istorija književnosti, usmena književnost, folkloristika*

Prošla, 2012. godina, obogatila je crnogorsku kulturu pojavom *Istorije crnogorske književnosti* u tri toma, od kojih prvi tom pripada Novaku Kilibardi. Taj tom označen je kao „Usmena književnost“, što u uobičajenoj terminologiji znači narodna književnost. Prikazu toga dijela *Istorije crnogorske književnosti* posvećujemo ovaj tekst.

Na samom početku želim da parafriziram učenoga Jerneja Kopitara: Dobro došla, prva *Istorijo crnogorske književnosti*, i još jednom dobro došla! Izražavam time, naravno, svoje ushićenje pojavom naznačenoga literarnog djela i ujedno pozdravljam objelodanjivanje tako kapitalnoga djela cjelokupne crnogorske kulture. Ponovimo – to je prva pojava takve knjige u istoriji crnogorskoga štamparstva i crnogorske književnosti uopšte. Prvi autor, prvog dijela djela o kojemu je riječ, Novak Kilibarda, univerzitetski je profesor, teoretičar, pripovjedač i romansijer, komentator *Ogledala srpskog*, polemičar

i naučni radnik s titulom doktora književnih nauka, pa je s takvom reputacijom bio bogomdan za posao koji je nametala jedna publikacija kakva je istorija jedne književnosti. On je, dokle dopire naše saznanje, proučavalac usmene književnosti bez premca kod nas, a i šire na jugoslovenskim prostorima, a njegova eruditnost uveliko je došla do izražaja na poslu o kome ide riječ. Svoje proučavanje usmene književnosti i zaključke u vezi s njome temelji na tekovinama Vuka Karadžića s pozivanjem na Vida Latkovića, Sima Milutinovića, Vladana Nedića, Radosava Medenicu, Rovinskoga, Vuka Vrševića itd. i nema sumnje – na autoritete u oblasti koju proučava. Pada, međutim, u oči da niđe ne spominje Toma Maretića i njegovo djelo *Naša narodna epika*, zatim Kravcova, T. Čubelića, kao ni Radovana Zogovića. I Vatroslav Jagić je uzgred spomenut. Pozivi na primjer na Maretića i Zogovića proširili bi tematsko-motivsku osnovu materije koja se proučava.

Poduhvate ove vrste obično prati *napomena* uredništva, urednika ili samoga autora, poslije čega slijedi ono što se najavljuje. U našem slučaju *napomenu* potpisuju urednici Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman. Oni saopštavaju i mali istorijat u vezi s pisanjem *Istorije crnogorske književnosti*. Tkivo svoga dijela naznačene knjige otvara Kilibarda poglavljem „O nazivu i postanku usmene književnosti“, a iza toga poglavlja su druga poglavlja: „Tok crnogorske usmene književnosti“, „Istorijski mozaik Crne Gore kao tematika njezine usmene književnosti“, „Oblici crnogorske usmene književnosti“, „Narodno ili imitativno pjesništvo u Crnoj Gori“. Rezime, sumarum, korišćena literatura, indeks imena i bibliografski podaci o autoru – predstavljaju one djelove koji upotpunjuju fiziozomiju knjige o kojoj ide riječ.

Kako se vidi iz samoga naslova – prvo poglavlje te knjige ima dva potpoglavlja: a) *naslov* i b) *postanak*. Kilibarda saopštava da je za narodnu književnost adekvatniji termin *usmena* nego *narodna* i to obrazlaže. Priklanja se mišljenju da je usmena književnost produkt pojedinih stvaralaca, a ne kolektivnoga duha odgovarajućeg etnosa kako je tvrdila herderovsko-grimovska književna škola. Daroviti stvaraoci su poetski uobličavali narodni duh, a kolektiv – masa je samo pratilja onoga što pojedini stvaraoci iskazuju. Kilibarda konstatuje da se u nauci o narodnoj književnosti sve do pojave srpskoga teoretičara Vladana Nedića (1920–1975) više isticao kolektivni narodni duh kao faktor u nastajanju narodne pjesme, a manje se pažnje posvećivalo darovitim pojedincima kao kreatorima te pjesme. I tek je Nedić ustoličio mišljenje o primatu darovitih pojedinaca u procesu nastanka određene tvorevine s atributom *narodni*. Teoretičari su ili zaboravljali ili zapostavljali Hegelovo mišljenje o odnosu pojedinaca i kolektiva u procesu nastajanja umjetničkog djela, a stari Hegel u djelu *Estetika* (III, 453) kaže sljedeće: „Pa ipak epski spev kao prava umetnička tvorevina može da potiče samo od *jednog* poje-

dinca. Ma kako naime se u jednom epu opevaju stvari koje se tiču celokupne nacije, ipak narod kao celina ne peva, već to čine samo pojedinci. Doduše, duh jednog doba, jedne nacije jeste onaj supstancijalni uzrok koji dejstvuje, ali on istupa u stvarnost u formi umetničkog dela tek kada se sažme u individualni duh jednog pjesnika koji poslije toga ističe u svijesti i izlaže taj opšti duh i njegovu sadržinu kao svoje vlastito shvatanje i svoje vlastito delo. Jer pevanje je duhovno stvaranje, a duh egzistira samo u obliku pojedinačne realne svesti i samosvesti“. Načelo jedinstva umjetničke epske cjeline i jednoga čovjeka Hegel pokazuje na primjeru Homerovih spjevova, đe, između ostalog kaže i sljedeće: „Mišljenje po kome Homerovi spevovi nemaju jedinstva, i da kao takvi predstavljaju proste spojeve različitih rapsodija koje su ispevane u sličnom tonu, to mišljenje predstavlja varvarsko antiumentničko shvatanje“. A u pogledu nicanja narodne pjesme u odnosu na događaj o kome pjeva, Hegel kaže: „Homer i pesme koje nose njegovo ime javljaju se stolicima posle trojanskog rata koji se smatra za jednu realnu činjenicu isto onako kao što je sam Homer za mene jedna istorijska ličnost“ (*Estetika*, III, 450). Mi navodimo Hegela da bismo potkrepljivali stavove Novaka Kilibarde saopštene u knjizi o kojoj se ovđe piše, a o koncepciji svoje knjige on kaže: „Ova knjiga, *Istorija crnogorske književnosti*, *Usmena književnost*, ide tragom Vladana Nedića s tom razlikom što se u njoj dosljedno upotrebljavaju termini: *usmena književnost*, *usmeni pjesnik*, *usmeni pjesnik – pjevač* i *usmeni pripovjedač*“.

U pogledu postanka narodne, odnosno usmene književnosti Kilibarda je na nivou ustaljenoga mišljenja da je ljudska potreba da se izrazi stara koliko i ljudski rod. Nastala je iz praktične potrebe, na primjer, pračovjeka da izrazi svoje ošćećanje ako mu je lov bio uspješan ili manje uspješan, odnosno ono ošćećanje koje je rezultiralo iz neuspjeha u lovu. Ritual kojim je praćena borba za egzistenciju uslovljavao je nicanje raznih vrsta umjetnosti, pa je iz faze sinkretizma nicala posebno ne samo pjesma, već i muzika, likovni izraz itd. Ostvareni književni iskaz, kako kaže Kilibarda, „kad bi bio od kolektiva prihvaćen prenosio se od usta do usta“ i tako se čuvalo ono što je nastajalo – javili su se prenosiooci u liku: rapsoda, aeda, trubaruda, truvera, slijepih pjevača, guslara itd. Pjesma s koljena na koljeno sačuvala se do zapisivača, a zapisivači su je konačno sačuvali od zaborava.

Drugo poglavlje svoje *Istorije* Novak Kilibarda je razbio na dva potpoglavlja: *prethrišćanski period* i *hrišćansko vrijeme*. Širok pojam prethrišćanstva seže u vremena neznaboštva, paganstva, politeizma, i hrišćanstvo je neka vrsta crkvene niti u duhovnom razvoju i predaka prostora koji su prethodili današnjem življu Crne Gore. Kilibarda pretpostavlja da su „na seobu opredijeljeni Sloveni imali svoj usmenoknjiževni izraz s kojim su krenuli na put u pravcu Balkana“. Iz prethrišćanskog perioda Kilibarda

predočava pjesmu o Bijelome Vidu, koju je zapisao Vuk Karadžić, potom i pjesme *Moma i vila* i *Sunčeva sestra i paša tiranin*. Pjesmu *Moma i vila* Kilibarda kvalifikuje kao ljubavnu, a u pjesmi *Sunčeva sestra i paša tiranin* amalgam je istorije i paganizma. On upućuje na Vukovo lajpciško izdanje (1823) narodnih pjesama, u kome prva knjiga donosi tzv. *Pjesme osobito mitologičke*. Za pjesme perioda o kome ide riječ školski udžbenici ustalili su naziv *mitološke pjesme*, termin koji se nalazi i kod Vuka. Prema Kilibardi, u pjesmi o sunčevoj sestri i paši tiraninu sačuvan je „duh praslovenskoga paganizma, a crnogorska istorija“ je tu suštinu zaogrнула svojim plaštom. On informiše da se u Vukovoj prvoj knjizi naznačenoga izdanja nalazi zapažen broj pjesama iz Crne Gore, a najviše ih je iz Boke Kotorske. Smješu paganstva i hrišćanstva, odjek paganizma, Kilibarda nalazi i u odgovarajućim scenama *Gorskoga vijenca*.

U potpoglavlju „Hrišćansko vrijeme“ Kilibarda na primjeru Starca Milije persistentno naglašava funkciju kreativnoga pojedinca, izrasloga iz kolektivnog duha, u procesu nastajanja epske strukture, kao i vrijeme koje je prethodilo izrastanju umjetničke tvorevine. Prema mišljenju Novaka Kilibarde ono što je Vuk Karadžić, koga citira, kazivao za Starca Miliju tipično je za tok nastajanja varijanti jednoga pjesničkog djela i njegova dospijeca do zapisivača tvorevine. On navodi, na primjer, Vukovu izjavu da je „još iz djetinjstva kojekako znao i slušao od mlogih ljudi“ pjesmu *Ženidba Maksima Crnojevića*, kao i pjesmu o Banoviću Strahinji, a da se odlučio za zapisivanje pjesme tek kad ju je čuo u varijanti Starca Milije. Kilibarda konstatuje: „Navedeni Vukov tekst o Starcu Miliji sve kazuje, do najsitnijih pojedinosti, o književnoj usmenosti Crne Gore u klasičnome periodu njezina trajanja“. On tvrdi da je Vuk stvaraocima i pojedincima usmenoga književnog teksta ukazivao posebnu pažnju. U oduševljenju Starcem Milijom Kilibarda zapisuje i ovo: „U istoriji crnogorske književnosti – u zapisima koji nude usmenu i u pisanim djelima od *Ljetopisa Popa Dukljanina* pa nadalje, niko se nije domogao umjetničkog vrha Starca Milije“. U riječi o Starcu Miliji – Kilibarda ga vezuje za Rovca (dijelom se oslanjajući na Vuka), čak spominje i bratstvo iz kojega Milija potiče. Nevoljko, ali moram napomenuti da bratstvo (str. 53) za koje Kilibarda vezuje Miliju nije rovačko, već tipično moračko, a Stevan Popović u knjizi „Rovca i Rovčani“ vezuje Starca Miliju za drugo rovačko bratstvo. U krajnjem slučaju nije važno je li Milija Rovčanin ili Moračanin, važno je da je po Vuku „od Kolašina“. Ko će utvrditi ko je koga (i đe) sijao po rovačko-moračkim vrletima! U sklopu svojih virtuoznih analiza, i u potpoglavlju o kome je riječ, Kilibarda spominje epove *Ilijadu* i *Odiseju*, po ustaljenome redu, kao Homerove, a Maretić – Ivšić u *Ilijadi* (17) kažu: „Ti stihovi se nalaze u *Odiseji* – iz njih se ne može zaključivati da su *Ilijada* i *Odi-*

seja od istog pjesnika“. Inače, razumljiva je Novakova rasrđenost da Kolašin nema ulicu koja bi nosila ime Starca Milije. Ali, nema ni one koja bi nosila ime Milovana Đilasa ili Mihaila Lalića!

Novakove analize usmenosti i kretanja realizovane pjesme, u potpoglavlju o kojem je riječ, su, kao obično, bogate. On se zadržava na mogućnosti autentičnosti narodne poezije, na tome može li se geometrijski obilježavati crnogorska usmenost, spominje nepristranost pjevanja Starca Milije i angažovanost *Gorskog vijenca*, spominje uslužnu funkciju usmene književnosti u razvitku pisane literature u Crnoj Gori, piše o odnosu nastanka i motiva narodne pjesma i vremena zapisivanja pjesme i sl. Jedan dio svojih kazivanja formuliše ovako: „Usmena književnost Crne Gore geometrijski je neodvojiva od usmeno-književne baštine koja je ostvarena na štokavskim jezičkim prostorima“, ali „ostaje kao jedini mogući način određivanja crnogorske pripadnosti zapisanih tekstova usmene književnosti, porijeklo datoga teksta koje se iskazalo u trenutku unošenja toga teksta u bilježnicu njegova zapisivača“.

Treće poglavlje svoje *Istorije Kilibarda* je razbio na potpoglavlja: *Dukljansko-zetski period, Specifičnost crnogorskoga XVI i XVII vijeka, Nahijska Crna Gora, Sedmore brda, Morački uskoci, Crnogorska plemena s hercegovačkim predznakom, Muslimanska naselja na crnogorskim prostorima, Boka Kotorska*. Kako se vidi – to potpoglavlje je najobimnije u ovoj knjizi. Započeo ga je konstatacijom da mnogovjekovnu istoriju Crne Gore „usmena književnost nije u kontinuitetu odslikala“. Dotičući se *Ljetopisa Popa Dukljanina* (12. vijek) Kilibarda saopštava da usmena književnost „proviruje iz Ljetopisa“ te da legenda o Vladimiru i Kosari „mora da je izrasla iz usmene legende“. Pa ipak, prema Kilibardi, na osnovu *Ljetopisa Popa Dukljanina* ne mogu se donositi „zaključci o obimu i karakteristikama crnogorske usmene književnosti dukljanskog perioda“. Kilibarda saopštava da najstariji zapisi usmenih književnih tekstova s prostora današnje Crne Gore potiču iz Boke Kotorske i vezuje ih za Julija Balovića i Nikolu Mazarovića, Peraštane – XVII i XVIII vijek. Njemu nije nepoznato ni zapisivanje bugarštice o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu i rukovet drugih pjesama što ih je zapisao Petar Hektorović s Hvara (1487–1572) po pričanju ribara, Paskoja i Nikole, u spjevu *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Hektorović je tim zapisima postao prvi zapisivač narodnih umotvorina među Jugoslovenima.

Davši se na istoriju, posmatrajući stvari u vremenskom kontinuitetu – Kilibarda saopštava da period srednjega vijeka, oličen u hagiografsko-bibliografskoj literaturi nije ostavio značajne dokaze o stanju usmenosti na prostoru države Nemanjića. Ni krupni događaji hrišćanske Crne Gore nijesu ostavili traga u usmenoj književnosti Crne Gore. Kilibarda iz toga perioda apostrofira

pjesme *Ženidba Dušanova* i *Uroš i Mrnjavčevići*, u kojima nema društvene stvarnosti, budući da je prva „apoteza posvećena violentnom čobaninu Milošu Vojinoviću“, a glavno lice druge pjesme je Marko Kraljević. Zašto je to tako – Kilibarda i istražuje. On saopštava niz događaja koje je oćutala usmena književnost Zećana, da bi zaključio: „A ništa od dvovjekovne nemanjičke vladavine Zetom nije, u svijesti Zećana, odnosno Crnogoraca, obezbijedilo svoj kutak“. Po njemu ni Kosovski boj nije imao odjeka u kolektivnoj svijesti tadašnjih Crnogoraca, a u srpskoj epici najljepše pjesme o tome događaju nijesu one koje slikaju sam događaj, već one koje pjevaju o porodičnim događajima poslije boja, kakve su *Smrt majke Jugovića* i *Kosovka djevojka*.

Ni period Balšića nije ostavio povoljnu tematiku za njeno poetsko uobličavanje. Kilibarda je nekoliko puta ponovio konstataciju o nesrašćivanju, nesaživljavanju narodne mase s događajima iz perioda Balšića, u stilu „... a ne dotiče se ni njezine svijesti kao tematika za usmenu književnu obradu“, ili – „imao je sve tematske stavke za epsku pjesmu i usmenu priču, ali to je ostalo mimo narodnoga interesovanja“, ili – „a sve te, i druge, borbe ostajale su po strani od narodnoga interesovanja“ i sl. Tek je tragični kraj dinastije Crnojevića „pružio tematiku usmenoj književnosti Crne Gore, pa će se najkrupnije ostvarenje te književnosti, *Ženidba Maksima Crnojevića* poslužiti tom tematikom“. Po mišljenju Novaka Kilibarde tek će dolazak Ivanova sina kao Skender-bega u Crnu Goru i pojava islama označiti prelomni događaj u Crnoj Gori, čime će i narodna pjesma dobiti tematsku osnovu za poetsko uobličanje istorijskih procesa. Međutim, crnogorski XVI i XVII v., zbog svoje specifičnosti, oćutali su novonastalu društvenu stvarnost, pa narodnome pjesniku – kazivaču nijesu pružili priliku da pjesmom zaodene stvarnost. Kilibarda citira Njegošev predgovor *Ogledalu srpskom*, u kome Njegoš kaže: „Od 1510. do 1702. godine od svih crnogorskih bojevah koji su se u ove gotovo dvije stotine godina događali nikakve pjesme nemamo koja bi od tih bojevah nama što opjevala“, što čini s namjerom da potvrdi svoje saznanje i nepostojanje crnogorskih narodnih pjesama naznačenoga perioda. Kilibarda konstatuje da u socijalnom pogledu islam nije pogoršao položaj seljaka – čobanina, niti je on prvi prevjerio. S pozivom na Stanišu Ivanova sina i Njegošev stih „Bijesna se bratstva isturčila“, Kilibarda zaključuje da je islam importovan u Crnu Goru preko vrha društvene elite, te da seljaku – sebru nije pogoršavao ekonomsko stanje. U tome pogledu on navodi pjesmu *Starina Novak i knez Bogoslav*, crnogorskoga pjesnika-pjevača Tešana Podrugovića. Neproduktivnost XVI i XVII v. u pogledu narastanja narodnoga pjesništva Kilibarda vidi u nekompaktnosti Crnogoraca za vrijeme bitki i ratova vođenih u tome periodu. Po njemu sudbina Baja Pivljanina, na Vrtijelci 1685, produbila je krizu plemensko-bratstveničkih odnosa u Crnoj Gori, budući da su u tome

boju neki Crnogorci bili za Mletke, a neki za Turke. Nejedinstvo Crnogoraca on pokazuje i na primjeru *Gorskoga vijenca*. Prema Kilibardi, „društveno stanje Crne Gore pod turskom vlašću nije davalo nikakvu tematsku inicijativu usmenoj književnosti da se njime bavi“. On misli da je Njegoš u *Gorski vijenac* unio tri legende „bez istorijske statike“ i ucijepio ih u kolektivnu svijest Crnogoraca: podvig Miloša Obilića na Kosovu 1389. god., tzv. istragu poturica „pri svršetku XVII vijeka“ i sudbinu Baja Pivljanina na Vrtijeljci 1685. god.

Pravi zamah crnogorskom epskom desetercu pružio je tek kraj XVII i početak XVIII v. To je vrijeme četvoronahijske Crne Gore i ustoličenja Danila Petrovića na čelu crnogorskoga tzv. vladikata. I pomaljanje veza s pravoslavnom Rusijom imalo je uticaja na formiranje kohezije svijesti među Crnogorcima. Objedinjavanje svjetovne i crkvene vlasti u ličnosti vladika i Petrovića, s intermeom vladavine Šćepana Malog (1767–1773), za navedenih dvjesto godina obezbjeđivalo je optimalne uslove za narastanje epskog deseterca i usmenosti uopšte u Crnoj Gori. Novonastala situacija, kao i slom turskih želja za penetracijom u Evropu pogodovali su buđenju sedmoro brda i onih plemena prema Hercegovini i njihovo okretanje glave Cetinjskoj mitropoliji, a to znači nicali su želje za jedinstvom i centralnom vlašću. Takvih želja nije bilo u dukljanskome, zetskome i postnemanjićkome periodu. Jedinstveni otpor turskom okupatoru postao je glavna ideja junačko-guslarskoj epici Crnogoraca, a rat, borba za slobodu – mjerilo vrijednosti crnogorskoga čovjeka. Prema Kilibardi, strah od narastanja crnogorstva osobito je naslućivao skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija, zato je i preduzimao pohode protiv nahijske Crne Gore. Nastalo vrijeme, čiji refleks nalazimo u stihovima *Šćepana Maloga* – natežite žice na guslama: „jošt ne znate što ste uradili / dok čujete od vješta guslara“, odnosno *Gorskoga vijenca* – „i naše su utirali suze / vješti zvuci divnijeh gusalah“ uslovilo je moralno profilisanje Crnogoraca, a anti-turski borbeni entuzijazam postao je pokretačka snaga svakoga Crnogorca. Prema Kilibardi – pjesma je pratila borbu neprestanu, zato je u crnogorskim pjesmama, i po Vuku, više istorije no poezije. Kilibarda misli da je stara epska tematika, kojom se bavio Starac Milija s društvom, oslobođena jednosmjernosti, pružala pjesniku-pjevaču više mogućnosti za slikanje drame u čovjeku, pri čemu navodi kompleksnost Marka Kraljevića ili slučaj Staniše Derviša iz pjesme o Banoviću. Prema Kilibardi, crnogorska epika nije pratila moralne devijacije Crnogoraca, niti pojave nejedinstva (kojeg je i dalje bilo), niti uskakanje pojedinaca u turske tabore. On zaključuje: „Samo junački podvizi Crnogoraca, bilo u pljenidbi, bilo odbrani, skretali su na se pažnju usmenoga guslarskog pjesnika, a psihološki zamršaji i moralne dileme u postupcima Crnogoraca koji skreću sa zvanične trase vladarske politike, nijesu prerastali u temu koju prihvata usmena deseteračka pjesma Crnogorska“.

U svojim nadmoćnim analizama crnogorske istorije i epike, Kilibarda zaključuje da je najčešća tema te epike četovanje, koje je ponekad imalo i socijalnu motivaciju, pa su Crnogorci, uz odbranu slobode i nezavisnosti, četovali da bi došli do plijena u stoci, oružju, novcu i životnim namirnicima. U toj epici četovanje je prihvaćeno kao junačko zanimanje, pa, pljačka turske imovine „poprima atribuciju časnoga, rodoljubivoga i hristoljubivoga ponašanja“. On smatra da su crnogorske pljenidve imale širok dijapazon, pa su se okretale ne samo prema turskome carstvu, već i prema Dubrovačkoj ili Mletačkoj Republici. Strast pljačke nadrastala je vjerske i političke okvire, pa je pljačka prerastala u širu pojavu. U tim pljačkama pojedinci su prerastali u istinske četobaše, cijenjene i poštovane. Jedno poglavlje svojih analiza, Kilibarda završava kako slijedi: „S bogatstvom tematike koju je novo crnogorsko istorijsko vrijeme, što počinje 1711. godine, podastrlo usmenoj epici ne može se mjeriti nijedna crnogorska istorijska epoha od doseljenja Slovena na prostore rimskoga Prevalisa pa nadalje“. Od toga doba crnogorska deseteračko-guslarska poezija prihvata ratno-slobodarsku tematiku Crne Gore i o njoj pjeva. Kilibarda vrhom deseteračkog epskog pjesništva smatra pjesmu *Smrt Nikca od Rovaca*, koja može stati „u antologijski red crnogorskih epsko-deseteračkih pjesama koje reprezentuju tekstovi Starca Milije“. (Uzgred: Milovan Đilas vrhom crnogorskog epskog pjesništva smatra pjesmu o Vuku Lopušini, motivski vezanu za sami kraj 18. vijeka. Kaže da je njene verzije slušao kao dijete od mjesnih guslara, a da je, kao moćnik, poslije rata, putovao na Žabljak, ne bi li od tamošnjih guslara čuo pjesmu o Vuku.)

Oslobodilačka borba nahijske Crne Gore imala je vidne reperkusije na etničko buđenje crnogorskih sedmoro Brda i jačanje borbenog potencijala u njima. Kilibarda se u pjesmama s toga područja zadržava na onim koje pjevaju o Petru Boškoviću, bjelopavličkome prvaku. Pjesnik-pjevač je u liku toga junaka dao profil junaka-podanika (kakav je bio Marko Kraljević) i njegovu metamorfozu u junaka koji „zadobi slavu i poštenje“. Okretanje Brda nahijskej Crnoj Gori značilo je dalju borbu za narodno oslobođenje i tematsko razrastanje crnogorske epske pjesme. Za primjer širenja slobodarskog duha u crnogorskim Brdima Kilibarda uzima moračke uskoke.

U informaciji o moračkim uskocima Kilibarda ističe da se oni razlikuju od klasičnih uskoka kakvi su bili senjski, kotarski ili bokeški, budući da su, između ostalog, formirali i naseobinu, toponim, Uskoci, pogranični prostor s Gornjom Moračom. Kao istorijski fenomen, morački uskoci podarili su crnogorskoj epici bogat materijal. Iz Ljevišta, uskočkoga gnijezda, morački uskoci su vršili osvete, manifestovali pljenidbeno-ratničku psihologiju, uskakali u turske naseobine i plijenili šta su stizali. Kilibarda saopštava da je pjesme o moračkim hajducima objavio i Vuk Karadžić. U dosluhu s Ce-

tinjem i Drobnjacima ubili su gatačkoga muteselima Smail-agu Čengića, na Mljetičku 1840. god. Od uskočkih pjesama Kilibarda navodi: *Boj na Morači, Smrt Smail-age Čengića, Pop Lješević i Matija Jušković, Junaštvo i smrt Vuka Lopušine, Klorinda srpska*, a od junaka tih pjesama spominje: Mališu Vučića, kneza Raška, popa Lješevića, Matiju Juškovića, Novicu Cerovića, Šuja Karadžića, uskoka Mirka Aleksića itd. Po Novakovoj ocjeni epske pjesme o moračkim uskocima ne udaljuju se od istorije.

Kao Sedmoro Brda i crnogorska plemena s predznakom hercegovačkim (Grahovo, Banjani, Drobnjaci, Piva, Golija, Rudine i Otupne Rudine) dala su bogat materijal crnogorskome usmenom pjesništvu. Kilibarda ta plemena posmatra u prostorno-vremenskome kontekstu „s obzirom na njihovu blizinu Nikšiću i Gacku, kao i s obzirom na njihovo upiranje očiju prema Cetinju. Po njegovoj ocjeni Grahovo je „ponudilo više tematike usmenoj pjesmi nego bilo koje drugo crnogorsko pleme koje je do Berlinskog kongresa imalo hercegovačku odrednicu“. Od pjesama s toga područja on posebno spominje *Prvi udarac turski na Grahovo*. Dotiče se i poznatoga događaja na Grahovu 1836. g. Kilibarda kaže da pjesma *Perović Batrić* pjevača Đura Martinovića, vjerno odslikava stanje plemena Banjana. Pjesma se nalazi u četvrtoj knjizi Vukove zbirke. Za prostor Golije Kilibarda vezuje pjesnika-pjevača Tešana Podrugovića i njegovo poetsko uobličjenje Marka Kraljevića. Za ilustraciju odnosa crnogorskih plemena s plemenima crnogorskim s hercegovačkim predznakom Kilibarda navodi pjesmu *Pop Crnogorac i Vuk Koprivica*. Odnos Drobnjaka i Crne Gore ilustruje pogibijom Smaila Čengića, koju su priredili zajedno sa moračkim uskocima.

Prema Kilibardi, i nikšićke Rudine, zahvaljujući svome geografskom položaju, osigurali su mjesto u crnogorskoj guslarskoj epici, kao i Golija sa svojim klancem Dugom krvavom. Oputne Rudine privukle su na sebe pažnju u doba kada je prava guslarska pjesma bila na izdisaju. Uz spomenutu pjesmu o Batriću Peroviću, Kilibarda navodi i Njegoševu pjesmu *Osveta Batrića Perovića iz Ogledala srpskog*.

Novak Kilibarda je vrstan poznavalac usmenosti s prostora današnje Crne Gore. Kao takav on u svojim zamasima nije zaboravio udio muslimanskoga narodnog pjesništva sveukupnosti crnogorske usmenosti, pa ga je visoko i ocijenio. Krajiške turske varoši – tvrđave, poput Nikšića, Spuža, Kolašina produkovali su jednu vrstu epike, dok su varoši poput Pljevalja, Podgorice i dr., odmaknute od krajiške granice, produkovali lirsku pjesmu, tzv. sevdalinke. U epskim pjesmama ima motiva iz borbe za pasišta na prostoru Krnova i Lukavice, a u drugom dijelu prisutan je motiv tzv. turski uskoci, prebjezi u turski tabor. U novoj sredini primali su islam ili bi ostajali u svojoj vjeri a bili Turcima na usluzi. Poslije oprosta grijeha (neki) bi se vraćali ma-

tici, a neki bi ostali tamo đe su došli. Takve likove, prema Kilibardi, reprezentuju Pejo Nikčević, Osman kapetan, Drago i Tomo, Toman Mitrović, Jakšar Babić, Sefer Piper, Panto od Tupana. Kilibarda navodi i pjesme u kojima se ti likovi javljaju. (Pojavu konvertita, derbendžija i martoloza, od crnogorskoga življa, bilježi i Mihailo Lalić. On ima i pripovjetku *Osveta martoloza*.) Kilibarda se zadržava i na epici Sandžaka, a sevdalinke vezuje za turske kasabe. Od sevdalinki spominje onu o *Moćevčiću kao malom Carigradu* i *Sejdefu majka budāše*. Kilibarda visoko ocjenjuje doprinos muslimanske narodne poezije crnogorskoj narodnoj poeziji. Homera južnoslovenske epike Kilibarda vidi u ličnosti Bjelopoljca Avda Međedovića, čije gensko porijeklo veže za Rovca.

Specifičnost života u Boki Kotorskoj i Crnogorskome primorju nije omela te prostore da daju svoj doprinos usmenoj književnosti Crne Gore. Kao takvo i to je područje našlo mjesta u književnoj *Istoriji* Novaka Kilibarde. On naglašava da je tematika s toga prostora prikladnija bila za lirsku obradu nego za epsko-junačke pjesme koje su proslavljale istorijske događaje. Ističući Perast kao najoprtije mjesto u Boki protiv neprijatelja, Kilibarda saopštava da Peraštanski rukopisi iz XVII i XVIII v. donose i prve narodne umotvorine s toga područja. On kaže da se u tim rukopisima nalaze bugarštice i navodi bugaršticu *Peraštani osvetiše Sokolovu smrt*, a zatim i druge koje su postepeno prihvatale aktuelnu tematiku. Spominje i onu o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, za koju kaže da je rodonačelnica jugoslovenskih bugarštica. Uz bugarštice *Peraštanski rukopisi* Balovića i Mazarevića donose i počasnice, epske pjesme, kao i lirsko-baladične pjesme. S osloncem na Vatroslava Jagića, Kilibarda utvrđuje i put bugarštice do Boke. Njih su postepeno nasvajale deseteračke narodne pjesme. Po mišljenju Novaka Kilibarde, Boka nije ostala po strani od pjesničkoga bogatstva Crne Gore, a „lirskim doprinosom i proznim kazivanjem najedрила je književnouslymenu ostvarenost Crne Gore“. Prema Kilibardi, Vukovi putevi u Crnu Goru išli su preko Boke Kotorske i spominje Vuka Popovića i Vuka Vrčevića, Bokelje, kao Karadžićeve saradnike s toga područja. On zapaža da se u dvijema Karadžićevima knjigama nalazi „oko dvjesto pedeset tekstova iz Boke Kotorske“ a da među njima prednjače risanske počasnice i paštrovske tužbalice. Čudi se da Vuk Karadžić nije posvetio pažnju tužbalicama s prostora nahijske Crne Gore. Kilibarda potanko razmatra pitanje zašto na bokeškim prostorima nije bilo potrebnih uslova „za epsko tumačenje prošlosti“. Zaokružuje s primjerom S. M. Ljubiše i njegove proze. Svodeći priču o doprinosu bokeljskoga prostora usmenoj književnosti Crne Gore, Kilibarda kaže da „u tome doprinosu primorska usmena lirika ima elitno mjesto“.

Shodno ustaljenoj teorijskoj šemi, Novak Kilibarda razvrstava crnogorsku usmenost na rodove i vrste. Tako je generalna dioba *poezija* i *proza*. Na

stihovane forme on primjenjuje, uglavnom, šemu koju je dao Vuk Karadžić, pa se pjesme dijele na *lirske*, *epske* i *epsko-lirske*. On u podjelu crnogorske pjesme unosi nijansnu novinu, pa kaže da te pjesme treba podijeliti na *lirske* i *epske*. To iz razloga što je naziv *epsko-lirski* neprecizan. U lirskim pjesmama šema je sljedeća: *Obredne i običajne*, *Pjesme o radu i uz rad*, *Vjerske pjesme*, *Ljubavne pjesme* i *Porodične pjesme*. Po toj šemi *Obrednih i običajnih* pjesama ima četrnaest podvrsta, a od njih su u Crnoj Gori trajale samo *tužbalice*, *svatovske pjesme*, *počasnice* i *spasovske pjesme*. Po stihovima, crnogorske usmene epske pjesme dijele se na *bugarštice*, *deseteračke* i *osmeračke*. Kako se zna, na deseteračke narodne pjesme Vuk je primijenio šemu „pjesme junačke najstarije“, „pjesme junačke srednjih vremena“ i „pjesme junačke novijih vremena o vojevanju za slobodu“. Tu diobu Kilibarda smatra nepreciznom, i navodi razloge. Ne daje primjedbu razvrstavanju epsko-deseteračkih pjesama na načelnu podjelu *neistorijske* i *istorijske* pjesme, ali daje primjedbu ustaljenoj diobi pjesama na cikluse. Po Kilibardi „crnogorsku usmenu epiku najprikladnije je dijeliti na dva njezina repertoara – *prvi* i *drugi*. Slijedi i objašnjenje takve podjele.

Crnogorske *osmeračke epske pjesme*, prema zapažanju Novaka Kilibarde, „pjevale su se uglavnom u kolu“, a najstarije crnogorske osmeračke pjesme se u navedenim *Peraštanskim rukopisima* iz XVIII v. Bliskost osmeračke metrike crnogorskom sluhu, Kilibarda ilustruje navođenjem Njegoševe *Svobodijade*. Pjesme te metrike i danas se pjevaju u crnogorskim kolima. Taj metar prihvatio je u svojim pjesmama i crnogorski Kralj Nikola.

Kad je prešao na prozne oblike usmenoga stvaralaštva, Kilibarda se zaputio stazama interpretacije Vukova iskustva koje je dobilo epilog u zbirci *Srpske narodne pripovijetke* od 1853. godine. Osobito se zadržao na relaciji kazivač – zapisivač. U tome Vukovu zborniku je zapažen broj tekstova iz Crne Gore. Prema Kilibardi, Vuk je neponovljivo jedinstven i kao sakupljač usmenih pripovijedaka, a od zapisivača crnogorskoga proznog nasljeđa napravio je pozamašan spisak. On ističe Marka Miljanova kao jedino crnogorskog usmenog kazivača i ujedno zapisivača usmene proze Crne Gore.

Vukova podjela narodnih pripovijedaka na *muške* i *ženske*, a muških na *duge* i *kratke* Kilibardi se ne sviđa. On se radije opredjeljuje za Latkovićevu podjelu toga usmenog stvaralaštva i navodi: basne, bajke, legende, novele, šaljive priče, ratničko-patrijarhalnu anegdotu, poslovice, poslovice pitalice i zagonetke. Analitički se zadržava na svakoj od tih vrsta i saopštava njihove antologijske izbore.

U dvama posljednjim potpoglavljima posljednjeg poglavlja svoje *Istorije*, Novak Kilibarda razmatra pitanje sunovrata crnogorske deseteračke epike i trajanja imitativnog pjesništva u Crnoj Gori. Prema njemu, na

crnogorskim literarnim poljima formirala se pisana književnost – pjesništvo koje je maksimalno nastojalo „da u svemu nalikuje na usmenu poeziju“. To pjesništvo Kilibarda naziva *narodskom poezijom* ili *imitativnom poezijom*. Najpoznatiji pjesnik – imitator narodnog pjesništva je A. Kačić – Miošić, a on je svoje nastavljače osobito imao u Crnoj Gori. Od pjesnika koji su pjevali *na narodnu*, dakle onih koji su imitirali narodnu pjesmu, Kilibarda spominje, prije drugih, Petra I i vojvodu Mirka Petrovića. I kod Njegoša ima imitativne pjesme. Usahljivanje klasičnoga perioda crnogorske usmene deseteračke pjesme, započeto naznačenim pjesnicima, nastavljeno je u postnjegoševskome periodu i Kilibarda spominje Đuka Sredakovića kao predvodnika zamašne grupe imitatora. Kilibarda navodi njihova imena. Žilavo trajanje imitativnoga crnogorskog pjesništva, prema Kilibardi, produžilo se između dva rata, a zvuke gusala Crnogorci rado slušaju i danas. Za predstavnike novijega *narodskog* ili *imitativnog* crnogorskog pjesništva Kilibarda je uzeo Radovana Bećirovića, pjesnika-pjevača iz Bijele kod Šavnika i Boža Đuranovića, Golijanina. Bećirović je između dva rata bio „najčitaniji, najguslaniji i najslušaniji u Crnoj Gori“. To pjesništvo, *narodsko* ili *imitativno*, otpočelo je „atrofiju nepatvorene usmene poezije Crne Gore“.

Materija koju Novak Kilibarda tretira u svome dijelu *Istorije crnogorske književnosti* širokog je raspona. On je zakrilio vrijeme od prethrišćanskih dana doslovno do savremenosti i prostor od prapostojbine današnje Crne Gore do njezinih sadašnjih granica. Ogroman duhovno-prostorni raspon predmetne materije mogao je uzrokovati nesnalaženje i proizvoljnosti, ali naučno-istraživački kompas autora te monografije sigurno je doveo brod u luku spašenja, đe čeka korisnike. U materiji o kojoj govorimo nema zastranjivanja i lutanja, sve je zasnovano na dijalektičkoj povezanosti, često i na pozivima na autoritete od posla koji se obavlja. Stil i jezik, po običaju, predstavljaju posebne vrijednosti ove knjige. Stil ovoga autora je intelektualan i jasan, a jezik proishodi iz prirode materije o kojoj se piše. Kilibardina neprikosnovenost u otkrivanju istina manifestuje se i u građenju glagolskih imenica i formiranju složenih glagola što jeziku daje posebnu draž. Reklo bi se da u njegovu jeziku ima arhaizama i tudica, ali kad se on zaputi sentom i zemanom pa kaže *demirli* – *pendžer*, *đul bašta*, *ašik momče* i sl. onda to jeziku dođe kao začim i mirođija. Tako je Novak Kilibarda neprevaziđen i u sferi pjesničkoga jezika kojim se služi. Njegova *Istorija crnogorske književnosti* (dio koji mu pripada) djeluje kao prvijenac – novorođenče i zato je željena. Aferim!

Krsto PIŽURICA

**NOVAK KILIBARDA'S ROLE IN CONCEIVING
*THE HISTORY OF MONTENEGRIN LITERATURE***

The paper presents a review of the first book of the History of Montenegrin Literature, entitled *Oral Literature*, which was written by a renowned university Professor Novak Kilibarda. The author of the paper sheds light on Kilibarda's methodological approach and notices the wide range of the field that Kilibarda treats. In his work, Kilibarda managed to encompass the time period from pre-Christian to contemporary days, and an area from the ancient homeland of Montenegro to its current borders. The huge spiritual and spatial range of the subject matter could have caused disorientation and arbitrariness, but the scientific compass of the monograph's author has safely brought the ship to the port of salvation, where it awaits for its passengers. In the above subject matter there is no wandering, everything is based on a dialectical relationship.

Key words: *Novak Kilibarda, Montenegrin literature, history of literature, oral literature*